

نقد و بررسی کتاب

شاخص‌شناسی در توسعه پایدار

توسعه اقتصادی و حسابهای ملی در بستر سبز

تألیف و ترجمه: دکتر گوئل کهن. مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، بهمن ۱۳۷۶.

قاسم صافی

استادیار دانشکده محیط زیست

دانشگاه تهران

مقدمه

تجربه کشورهای پیشرفته در عرصه همزیستی بهینه و متعادل انسان با طبیعت نشان داده است که با تکیه به همان علمی که موجب ویرانی محیط زیست شده، آدمی می‌تواند به جبران مافات و بازسازی چرخه حیات کره زمین دست زند و مشارکت دموکراتیک در جامعه را از ابتدای برنامه ریزی توسعه یافتگی یا ارزیابی توسعه یافتگی با تدوین استراتژیهای مناسب و تخصیص بهتر منابع، امری حیاتی به شمار آورد.

بررسی حاضر با این هدف تدوین شده که با اشاره به پیشینه‌های پرداخت مسائل مربوط به توسعه اقتصادی و حسابهای ملی در بستر سبز که موضوع انتشار کتاب "شاخص‌شناسی در توسعه پایدار" است، چهره‌ای از همزیست‌گرایی دشوار انسان با طبیعت را به تصویر کشد؛ و به بهانه انتشار کتاب فوق، بر ضرورت طرح چاره‌اندیشی عاجل برای حل مسایل زیست محیطی انسانی و تدوین سیاستها و راه‌کارهایی تأکید ورزد که بتواند با علل تأثیرات منفی آن برخورد کنند. این موضوعی است که همچون موضوع مرگ و زندگی برای انسان عصر حاضر، فراتر از یک دغدغه خاطر و مشغولیت اذهان در کشورها رخ نموده است.

در خلال دهه گذشته و به موازات اوجگیری مباحثات مربوط به توسعه پایدار، بسیاری از اندیشه‌مندان و سیاست‌گزاران تلاش کرده‌اند تا به منظور تعدیل ساختار محاسباتی حسابهای ملی و با توجه به ملاحظات زیست محیطی، روشها و فنونی را تدوین و ارائه دهند. در موضوع شاخص‌شناسی در توسعه پایدار، آنچه در اولویت قرار می‌گیرد ابتدا نیاز به شناخت دقیق مفهوم توسعه پایدار است که همراه با آشنایی و درک شاخصهای مرسوم در حسابهای ملی، پیش نیاز آشنایی و شناخت مفهوم درست از شاخصهای توسعه پایدار را فراهم می‌آورد. این نگرش به مفهوم توسعه و سطح توسعه یافتگی در هر جامعه، همراه با مبانی ارزشی سیاست‌گزاران، عناصر راهبرد توسعه در هر کشور را تشکیل می‌دهد.

تحول پدید آمده در تفکر توسعه و مدیریت توسعه، ناشی از توجه اندیشه‌ورزان به مواهب و عواقب رشد و پیامدهای منفی توسعه یافتگی بر محیط زیست و منابع طبیعی برای همه کشورهای در حال توسعه و بویژه برای شرایط کنونی ایران است که به منظور تبیین الگوی مناسب رشد و توسعه همه جانبه کشور، از اهمیت بسزایی برخوردار می‌شود. بدین سبب با ناهموارتر شدن بستر توسعه ناشی از وجود شکاف میان نیازهای اساسی و قابلیت نظام تولیدی - اقتصادی از یک سو، و کمبود امکانات مالی - تخصصی و ساختار آماری - اطلاعاتی از سوی دیگر، لزوم بازنگری در شاخصهای توسعه، امری حتمی و اساسی محسوب می‌شود.

در سالهای اخیر، نظامهای حاکم بر کشورهای صنعتی و در حال توسعه با مشکل تازه‌ای به نام تخریب فزاینده محیط طبیعی و نزول شرایط مناسب زیست انسانی مواجه شده‌اند. این پدیده افسار گسیختگی توسعه صنعتی، بویژه در کشورهای توسعه یافته، روز به روز بر حجم عوامل مخرب در محیط زیست انسان افزوده است و با تهی سازی منابع طبیعی، تعادل اکولوژیک را بر هم زده است. پیامد این پدیده به صور گوناگون در سراسر جهان قابل مشاهده است که از جمله مهمترین آنها، آلودگی شهرهای بزرگ، از بین رفتن گونه‌گونی حیوانی و گیاهی و همچنین آسیب دیدگی لایه ازن و گرمایش جهانی به طور مستقیم و غیرمستقیم است که جوامع انسانی را در معرض خطرات متعددی قرار داده است.

رشد لجام گسیخته به ترتیبی که تاکنون در اغلب کشورها تشویق می‌شده است، دیگر نمی‌تواند مورد قبول کارشناسان اجتماعی و جامعه‌شناسان و اندیشه‌مندان آن قرار گیرد. به همین علت بحثی که از اواخر دهه ۱۹۶۰ میلادی شروع شده بود، در اواخر دهه ۱۹۷۰ و اوائل دهه ۱۹۸۰ میلادی بخش مهمی از مباحثات جامعه‌شناسان، اقتصاد دانان و اکولوژیستها در زمینه چگونگی رشد و توسعه در کشورها را به خود اختصاص داد تا آنکه موافقان و مخالفان، به

رشد نامحدود به مفهوم کاملتری از مقوله توسعه دست یافتند که ما از آن به عنوان توسعه پایدار یاد می‌کنیم. بر اساس این مفهوم جدید است که هیچ جامعه‌ای مجاز نیست محیط زیست و منابع طبیعی در انحصار را صرفاً برای برآوردن نیازهای خود به گونه‌ای مورد استفاده قرار دهد که نسلهای بعدی از امکانات طبیعی ناسالم و ناکافی برخوردار شوند.

به عبارت دیگر، انسان کنونی نمی‌تواند به بهای زیر پا گذاردن حقوق آیندگان از مواهب طبیعی به میل خود بهره‌برداری کند.

کتاب شاخص‌شناسی در توسعه پایدار که به همت یکی از صاحب‌نظران این رشته برای نخستین بار به زبان فارسی فراهم شده از جمله آثار قابل توجهی است که به روشن شدن گوشه‌هایی در زمینه توسعه پایدار و شاخصهای پایداری سیستمهای اقتصادی - صنعتی مبتنی بر ملاحظات زیست محیطی - فرهنگی کمک می‌کند و می‌تواند به عنوان مقدمه و آغاز راه بخصوص برای پژوهشگرانی که علاقه‌مند اندیشه‌ورزی در این عرصه‌اند منبعی کارساز و اثری سودمند باشد.

مؤلف بانگارش به مباحثات کنونی در زمینه رشد اقتصادی و مدیریت توسعه... و با توجه به تحولات اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، علمی و فرهنگی که در مسیر این علوم تأثیر گذاشته‌اند، تلاش می‌کند از دیدگاه مهندسی صنعتی، اجتماعی و اقتصادی در زمینه مفاهیم بنیادی شاخصهای توسعه پایدار، دریچه‌ای بگشاید و در چارچوب سیاستهای طبیعت‌گرایانه و مدیریت محیط زیست، زمینه طرح پاسخ علمی و مستدل به این موارد را فراهم سازد؛ و در حقیقت؛ عنصر تازه‌ای را در مسائل شناخت توسعه اقتصادی و شاخص‌شناسی در توسعه پایدار مطرح و از دیدگاه جامعه‌شناسی و اقتصاد اجتماعی نکات تازه‌ای به خواننده عرضه کند. امید نگارنده این است که ضمن ایجاد زمینه تازه‌ای در مقوله اقتصادی توسعه و مدیریت پایدار و بررسی روند شکل‌گیری تفکر جدید توسعه یافتگی، به نقد و تحلیل مفهوم آن در حسابهای ملی و شاخصهای معمول در سطح کلان بپردازد و با استفاده از تازه‌ترین منابع و از جمله: Anderson 1992, et al. نگرش جدیدی برای تعیین و محاسبه آنها، مطرح سازد.

گرچه تاکنون، مقوله توسعه در ابعاد گوناگون بیان شده اما محور اصلی کتاب بر چگونگی دستیابی به توسعه دراز مدت با حداقل تخریب منابع طبیعی و محیط زیست تأکید دارد و بستر تاریخی تحولات مربوط به تفکر رشد و توسعه، بویژه در دوران پس از جنگ جهانی دوم، براساس معیارهای علمی - تخصصی تجزیه و تحلیل می‌کند، و در این زمینه بیش از آنچه به ارائه مباحث نظری توجه داشته باشد به طور عینی و با واقعیتهای آماری، به طرح دیدگاههای

جامعه‌شناسان بر جامعه پرداخته است.

موضوع کتاب نه فقط برای کشورهای توسعه یافته و صنعتی تازگی دارد بلکه همان طور می‌تواند برای کشورهای روبه رشد و توسعه نیافته یا در حال توسعه مانند ایران، که در مراحل گوناگونی از روند توسعه یافتگی قرار دارند و مراحل گذر از نظام سنتی تولیدی به نظام مدرن تولیدی را طی می‌کنند، کارساز باشد. علاوه بر فواید کلی که به آن اشاره شد، مطالعه این کتاب به ما کمک می‌کند که سوابق و منابع بحث‌های کنونی در این باب را قدری بشناسیم و مسائل آن را بهتر دریابیم.

مؤلف با در نظر گرفتن این نکته که کتاب حاضر به منظور تدریس در دانشگاهها و مراکز علمی - پژوهشی تألیف شده است، به منابع مناسب به اختصار اشاره کرده و اطلاعات کامل کتاب‌شناسی را همراه با طرح اصطلاحات و واژه‌های خاص و معادل سازی مناسب فارسی برای کسانی که بخواهند از منابع خارجی استفاده کنند، در پایان کتاب آورده است.

کتاب حاضر ده فصل دارد و با موضوع شناخت یک تحول بنیادین در عرصه‌های فوق‌الذکر آغاز می‌شود و با فرایند شناخته شده "سبزینه کردن شاخصهای مرسوم" و حسابهای ملی برای "چشم انداز سبز" پایان می‌یابد.

آنچه در این کتاب بیش از هر مطلب مورد توجه قرار گرفته تعبیرات بنیادین از شاخصهای اقتصادی - اجتماعی - فرهنگی و سیاسی است که تاکنون در منابع مربوط به هر یک از زمینه‌های توسعه مطرح می‌شده است. بدین ترتیب که اعمال نقطه نظرهای مطرح شده در فصلهای این کتاب نه تنها محاسبه و ارزشیابی شاخصهای ملی در هر کشور را تغییر می‌دهد بلکه نحوه برخورد و تعبیر و اهمیت شاخصهای موجود را نیز متحول می‌سازد. آنچه بیش از هر چیز در استناد به نتایج و مباحثات کتاب باید مورد دقت قرار گیرد موضوع تفکر یا فلسفه‌ای است که در فرایند توسعه پایدار مطرح می‌شود؛ به این معنا که هر نظام اقتصادی اجتماعی، یا به عبارتی هر دولتی باید تفکر پایداری اکولوژیک خود را که وابسته به سایر جوانب اساسی سیستم اجتماعی - فرهنگی - طبیعی اوست در تدوین برنامه‌ها و تعیین استراتژیهای کلان منظور کند.

به نظر می‌رسد گرچه تازه‌ترین منابع و اطلاعات مورد نیاز در محاسبه تفسیر شاخصهای ملی در این کتاب ارائه شده است اما به یک مقایسه تطبیقی شرایط کنونی ایران با سایر کشورهای نمونه که در کتاب مطرح شده، نیاز است که در چاپهای بعدی مورد توجه مؤلف قرار گیرد. بی تردید نباید در این زمینه دشواریهای ناشی از عدم دسترسی به اطلاعات دقیق آماری فراموش شود.